

ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕКОДУВАННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РУСЛІ КОГНІТИВНИХ ВЧЕНЬ

О.Ю. Матюшенко

Актуальність обраної теми зумовлено загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень до багатоаспектного аналізу художнього дискурсу. Важливим, на наш погляд, є вироблення навичок, необхідних для інтерпретації тексту, та виявлення його імпліцитної інформації, закодованої актуалізованими синтаксичними одиницями. Об'єктом даної статті обираємо імпліцитну інформацію художнього дискурсу, предметом – когнітивні механізми розпізнавання та декодування імпліцитного смислу висловлювання. А відтак мету цього наукового пошуку можна сформулювати як визначення ролі когнітивного підходу при вивченні механізму розпізнавання та декодування імпліцитної інформації, що супроводжується елементами психолінгвістичного аналізу даного явища.

Під імпліцитною розуміють ту інформацію, яку автор повідомлення має на увазі, виражає опосередковано. Вона є прихованою, проте сприймається реципієнтом повідомлення [10, 241]. Адресант прямо не повідомляє про свої інтенції, він лише натякає, викликаючи при цьому у адресата певні асоціації, скеровуючи його до необхідних причинно-наслідкових зв'язків. Імпліцитна інформація – це невідповідність сказаного (написаного) та почутого (прочитаного), тому діяльність реципієнта і включає не лише розшифровку знаків, а й численні висновки, які він робить на основі підтексту і власних фонових знань. Для повного розуміння і правильного сприйняття змісту повідомлення у адресанта і адресата повинна бути спільна ментальна репрезентація картини світу. Відштовхуючись від принципів закону мовної економії, Загнітко А.П. стверджує, що імпліцитність, як правило, охоплює еліпс, аббревіацію, контамінацію, згортання, неповноту вияву фрази [2, 84]. Дане явище пов'язане з внутрішнім прихованим смислом і може бути результатом емоційного чи психічного стану мовця, уникнення прямої відповіді, що забезпечується відповідним інтонаційним оформленням усного повідомлення та відповідною пунктуацією на письмі: «*He thought of Belinda in that big quiet house. If only...*» [18, 20].

Аналіз синтаксичних засобів актуалізації смислу англійських емоційних висловлювань дає підстави вважати, що найбільш ефективним з погляду мети започаткованої праці є використання саме когнітивного підходу. Кубрякова О.С., яка, крім того, що спочатку зізнається у відсутності загальноприйнятого визначення у сучасній науці як когнітивної науки у цілому, так і когнітивної лінгвістики зокрема, далі пояснює, що стрижнем цієї науки є її спрямованість на отримання знання про знання, і у фокусі її уваги знаходяться численні проблеми, пов'язані з накопиченням та систематизацією знань з усіма процедурами, які характеризують використання знання у поведінці людини та головне у її мисленні і під час комунікації [6, 41].

Під когнітивним підходом, як стверджує Плотинський Ю.М., слід розуміти вирішення традиційних для даної науки проблем методами, що враховують аспекти, в які включаються процеси сприйняття, мислення, пізнання, пояснення і розуміння [8, 50]. Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяв його розумінню як джерела відомостей про концептуальні і когнітивні структури нашої свідомості та інтелекту. Мова – це найкращий доказ існування у нашій голові різноманітних структур знання про світ, в основі яких лежить така одиниця ментальної інформації, як концепт. Різного роду концепти, чи то образи, уявлення, чи поняття породжуються у процесі сприйняття світу, вони створюються у актах пізнання, відображають і узагальнюють людський досвід та дійсність, осмислену у

процесі життєдіяльності. Мова виявляє та об'єктивує те, як людський розум бачить та розуміє світ.

І тепер постає слушне запитання, а чи буде у змозі адресат побачити усю глибину повідомлення, чи зможе розпізнати бодай часточку інформації, яку адресант передає імпліцитно. Коли мова йде про живе спілкування, про усне мовлення, то тут відсоток ймовірності повного порозуміння комунікаторів буде доволі високим, адже буде мати місце двостороння передача інформації через візуальний канал, що виражається невербальною поведінкою, у межах якої жести, пози, рухи голови, тіла, вираз обличчя, погляд і зоровий контакт знаходяться в постійній взаємодії, додаючи і підтримуючи мовленнєву діяльність. Відомо, що Калита А.А. трактує паралінгвістичну поведінку у мовленні як комунікативну поведінку, спрямовану на передачу психічного та емоційного стану мовця та його ставлення до ситуації [4, 135]. Диференціюючи загальну комунікативну поведінку на лінгвістичну та паралінгвістичну, важливо при цьому звернути увагу на те, що інтонаційні параметри завдяки їх складній взаємодії в мовленні здатні виявляти дуальну природу, тобто одночасно виконувати функції і лінгвістичних, і паралінгвістичних засобів передачі смислу. Більш того, просодичні комунікативні компоненти, зазначає Л. В. Солошук, являють собою комунікативно значуще інтонаційне оформлення вербальних висловлювань, здатних передавати різний зміст синтаксично та семантично ідентичних речень за рахунок інтонаційного варіювання. А відтак надання певної інтенціональної спрямованості або ж іллокутивної сили висловлюванню в процесі комунікації відбувається саме за рахунок просодичного чинника. З цього випливає, що саме емоційність інтонації має стратегічно важливе комунікативне значення. Емоційна варіативність мовлення, виражена інтонацією, вже в перші хвилини спілкування співрозмовників демонструє глобальні установи комунікативного настрою партнера та сприяє прийняттю адекватних комунікативних ходів [14, 167].

Але як дізнатись про інтенції автора художнього твору, як розпізнати та декодувати імпліцитну інформацію, що мав на меті донести до свого читача письменник? На наше глибоке переконання сприйняття поверхневої структури тут буде очевидно замало, оскільки художній твір – це особлива модель картини світу, яка відображена через призму авторського світосприйняття; це особливий тип дійсності, що служить для виконання законів мистецтва. Тому чи не найскладніша задача, що постає перед читачем – пізнати цю картину світу шляхом інтерпретації мовних знаків. Саме бажання автора зробити своє мовлення оригінальним, нестандартним дає поштовх, імпульс лінгвістичному аналізу текстів насамперед художньої прози, адже саме в цих текстах автор має більшу можливість урізноманітнити своє мовлення. Та самі лінгвістичні пошуки тут не допоможуть, тому й доводиться залучати елементи психолінгвістичного аналізу для дослідження когнітивно-дискурсивної організації явища імпліцитної інформації.

У цій ситуації для лінгвіста дуже непросто виявити власні задачі при аналізі тексту і дискурсу, виробити особливі підходи до їх дослідження, а головне – продемонструвати, що без звернення до конкретних мовних форм у їх тісному зв'язку з позамовними явищами (задум автора висловлювання, його мета) не можна описати і самі ці конкретні мовні форми. Варто також зауважити, що генеративісти, про яких мова піде нижче, були першими, хто вказав на неінформативність поверхневих структур речення і необхідність для розуміння цих структур звернутися до синтаксичної структури висловлювання, відношень між складовими тексту тощо. Розкриваючи суть концепції генеративізму як початкової стадії теорії Хомського Н., Селіванова О.О. пояснює уже з позиції психолінгвістики, що породження речення як одиниці мовлення здійснюється на основі глибинної синтаксичної структури, яка через ряд трансформаційних операцій стає поверхневою відповідно до певних правил та субкатегорій [12, 49].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що вчення Хомського Н. дало приклад того, як будувати гіпотези про мовну компетенцію людини та здійснити

перехід від вивчення зовнішніх проекцій мови до дослідження його внутрішньої будови, звертаючись для цього до аналізу ментальних репрезентацій мовного знання. Тут висувається принципово важлива ідея глибинної структури, яка прихована від безпосереднього спостереження. Звідси повинні бути певні механізми переходу від глибинного до поверхневого і навпаки, але, на думку Сахарного Л.В., цього у Хомського ще немає. Йому бракує розгляду такого важливого концепту як «мислення», яке б дійсно могло слугувати механізмом переходу [11, 25].

На даному етапі важливим є з'ясування самого процесу сприйняття твору, виходячи з позицій когнітивної науки, а також, власне, розгляд концепту «мислення». Справа в тому, що мова та мовні універсали відображають загальні результати перцепції. Мову дуже часто порівнюють із дзеркалом, яке відображає світ. При цьому у баченні світу та його рефлексії у мові знаходять яскраве відображення і уява, і фантазія, і, звичайно, емоції та оцінки. Саме останні становлять для нас інтерес, оскільки їх виокремлення у інформації, переданій імпліцитно, є актуальним з огляду на об'єкт даного наукового пошуку. Тому звертаємося до Дж.Серля, який причину оціночного судження та емоційного стану мовця пояснює інтенціональністю, котру вважає основним компонентом нашої свідомості і визначає як властивість багатьох ментальних станів та подій, спрямовану на досягнення комунікативного ефекту [13, 96]. Тепер важливо зрозуміти, що ж хотів передати автор своєму читачеві. З точки зору психолінгвістики цей процес теж доволі складний, адже розуміння не існує у ізольованому вигляді, воно пов'язане з усіма іншими психічними процесами. Перш за все це мислення, пам'ять, емоції та уява. І тут задача адресанта полягає у тому, щоб викликати в уяві адресата ту саму картину ментальної репрезентації світу, скерувати його у релевантному руслі думок, змусити запам'ятати той чи інший концепт, а також, звісно, викликати відповідні емоції.

У дослідженні прагматичних аспектів маркерів емотивності у художньому дискурсі звернемося до Воробйової О.П. та Гладіо С.В. Вони розглядають будь-який художній дискурс як явище, орієнтоване на розум та емоції. Це твердження випливає із загальновідомого факту про наявність інформативного та емотивного значення висловлювання та із здатності людини «відчувати, думаючи» і «думати, відчуваючи» [19, 165]. Емотивність розглядається не лише як мовна категорія, властивість художнього дискурсу, засіб здійснення ефективного впливу на читача, а також як невід'ємний компонент, особливий модуль внутрішньотекстової інтерпретації, який керує і спрямовує обробку тексту читачем. Прагматичне значення цього модуля, який також можна позначити як текстовий емотивний профіль, можна оцінити з огляду на безпосередню, а іноді із затримкою емоційну реакцію читача, почуття, які у нього викликає текст в цілому або ж його окремі елементи. Емотивні сигнали – це так би мовити емоційні подразники, що діють на читача. На відміну від сигналів емотивності, прагматичний ефект яких може бути легко нейтралізованим, дія емотивних ситуацій більш глибока і довготривала. Вона ніби породжує емоційне ставлення читача до того, що сказано та як сказано. Тож наголошуючи на єдності думки та емоції, вважаючи емоцію засобом досягнення авторської мети, доцільно зазначити, що відповідний прагматичний ефект художнього тексту та його емоційний вплив на читача безпосередньо залежать від внутрішньотекстової інтерпретації, від розпізнавання імпліцитної інформації.

У зв'язку з тим, що будь-який художній твір – це до певної міри комунікативний акт, де специфічні уже самі комуніканти (адресант і адресат), декодування імпліцитної інформації в такого роду комунікації можна більш-менш повно представити лише у рамках когнітивного підходу до вивчення мови взагалі, який базується на фундаментальних положеннях загальної теорії комунікації, запевняє Ільєва О.А. [3, 93] Це доволі складний процес, який потребує належної методологічної бази та адекватних процедур аналізу. Дослідниця цитує Т.А. Ван Дейка, для якого переклад – це не лише операція з перетворення однієї поверхневої форми в іншу, тобто трансформація однієї текстової репрезентації в

іншу, а співвіднесення текстових утворень через посередництво моделі ситуації. Отож очевидною є і роль імпліцитної інформації у процесі утворення тексту та його когнітивного моделювання, хоча останнє, на нашу думку, є надзвичайно складною проблемою. Процес її декодування індивідуальний, він у значній мірі обумовлений такими суспільними факторами, як епоха, покоління, соціальна сфера тощо. Для різних реципієнтів (чи скоріше різних груп реципієнтів) відкривається можливість вкладати в один і той самий твір різну детермінованість, часом досить відмінну від інтенціональності, яку вкладав у твір сам автор. Тому й декодування імпліцитної інформації, що відіграє величезну роль у створенні картини світу, було і залишається важкою задачею для дослідників, але завжди актуальною, оскільки належить до компетенції когнітивної лінгвістики. В той самий час не варто забувати про комплексний аналіз художнього твору, про переваги його інтердисциплінарного вивчення.

На думку Приходько А.М., завдяки інтегративному підходові до описання та вивчення функціонування тих чи інших феноменів мовної системи можна отримати досить переконливі дані стосовно механізмів вербалізації позамовної діяльності. Дослідник розглядає інтегративну когнітивно-дискурсивну модель вивчення мови, яка завдяки підсиленню традиційними системо- та антропоцентричними підходами, підводить нас до усвідомлення тієї істини, що людина обов'язково структурує свій життєвий світ тим чи іншим способом, фіксує отримані результати у вигляді різноманітних знань (понять, концептів, картин світу, інформації) і уявляє їх за допомогою семіотичного вербального коду – номінативних та предикативних одиниць [9, 146]. Головним постулатом тут виступає положення про те, що мова – це знаряддя для реалізації певних інтенцій як у сфері пізнання дійсності, так і у сфері спілкування. Тепер варто пояснити, чому за об'єкт наших наукових пошуків обираємо імпліцитну інформацію, закодowaną у актуалізованих синтаксичних одиницях. Справа у тому, що органічна єдність понять «номінативна одиниця» та «комунікативна одиниця» базується на розумінні того, що синтаксис не може мати одиниць, які б не були призначені для використання тим чи іншим способом у вербальній діяльності людини. Усвідомлення лінгвістикою того факту, що синтаксис є організуючим центром мовної системи, досить справедливе, оскільки комунікативна функція мовлення здійснюється не інакше, як через синтаксичні конструкції. Таким чином, речення виступає основною синтаксичною одиницею лише тому, що паралельно існує його дзеркальна проекція – висловлювання, яке є одиницею мовлення. Тим самим основне призначення речення-висловлювання у дискурсі полягає у здійсненні певних мисленнєво-мовленнєвих операцій. Отже, когнітивно-дискурсивна модель має на меті розгляд мови як явища когнітивного порядку, що використовується у комунікативній діяльності і має необхідні для цього одиниці, структури, категорії, механізми.

На практичному плані досліджень у руслі нової когнітивно-комунікативної парадигми зосереджує увагу Шевченко І.С., оскільки дана парадигма збагачує семасіологію, семантику, ономасіологію, лексикологію, психолінгвістику, функціональні та прагматичні підходи, зближує створення інтегрального уявлення про мову та мовленнєву діяльність людини [16, 205]. Теоретично можливість залучення когнітивного компонента до прагмалінгвістики закладена в системно-діяльнісному підході до мовленнєвої комунікації. Так, виходячи із розуміння пізнання як розумової операції, вся прагмалінгвістика трактується як когнітивна система, складовими частинами якої є інтерпретація намірів комунікантів з огляду на ментальні стани, адекватне розуміння комунікативної поведінки та її вербальне відображення.

Системна організація мовленнєвої діяльності, за Тарасовою О.В., являє собою трирівневу єдність когнітивного, соціально-культурного та міжособистісного рівнів. Когнітивному рівневі відповідає когнітивна прагматика, двом іншим – макро- та мікропрагматика. Хоча насправді цей поділ доволі умовний і тут швидше об'єднані

споріднені лінгвістичні дисципліни: когнітивна і психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, риторика, аналіз дискурсу тощо [15, 276]. Як бачимо, цей набір дисциплін дещо відрізняється від набору, запропонованого Шевченко І.С. Проте саме у неї знаходимо опис такої дисципліни, як когнітивна прагмалінгвістика. Дослідниця стверджує, що тут розглядаються питання, що в той чи інший спосіб стосуються прояву людського «Я» у дискурсі. Тому розуміння людської мови має бути пов'язане із тим, що відомо про ментальні процеси як з інших дисциплін, так і з лінгвістики. Яскравим прикладом того є соціопрагматика, психологічна прагмалінгвістика, когнітивна психологія, нейролінгвістика [17, 72].

Соціопрагматика є відносно новим напрямом, який акцентує соціальний аспект прагмалінгвістики та наголошує, що традиційна теорія мовленнєвих актів неправомірно обмежувалась аналізом лише індивідуальної інтеракції, у той час як комунікація базується на певних соціальних відносинах, і сама мова у широкому розумінні є передумовою, інструментом та продуктом соціальної діяльності індивіда. Соціопрагматика має широкі дослідницькі перспективи: аналіз соціальноумовлених мовленнєвих актів, визначення ролі та характеристик соціального аспекту комунікантів у мовленнєвій інтеракції.

Психологічна прагмалінгвістика зосереджена на психологічних засадах мовленнєвого акту, які найбільш виразно простежуються в аспекті його інтенції та в аспектах комунікантів, і дискурсу: в його тактиках та стратегіях, які безпосередньо пов'язані з системою цілей, мотивів, настанов особистості. Відповідно прагматичне вивчення і мовленнєвого акту, й дискурсу потребує урахування психологічного стану та інтенцій мовця, які заховані у імпліцитній інформації повідомлення, встановлення психологічних типів комунікантів тощо. Саме тому інтенсивне вивчення психології мовця, психологічних засад різних типів дискурсу, інтенцій особистості у дискурсі не втрачає актуальності у наш час [1, 15].

Когнітивна психологія вивчає те, як люди отримують інформацію про світ, як ця інформація уявляється людиною, як вона зберігається в її пам'яті і перетворюється в знання, і як ці знання впливають на нашу увагу і поведінку. Застосування принципів когнітивного підходу, зазначає Коваль А.М., призвело до появи нової проблематики в психології. Слід зазначити, що орієнтація на дослідження внутрішнього світу, структури свідомості формувалась як домінантна евристична категорія психології [5, 205]. Щодо нейролінгвістики, то ця наука вивчає психофізіологічний механізм мовного відображення дійсності, механізми інтеграції знакових комплексів, які надходять від різних аналізаторів мозку, та процеси мовленнєвих узагальнень. Розглядаючи процес кодування мовного повідомлення, Лурія О.Р. вказує, що він починається з усвідомлення загальної схеми усього висловлювання за умов наявності мотиву чи задуму. Усвідомлення мотивів і складає ту основу, завдяки якій реалізується і думка, і її оформлення у висловлювання шляхом пошуку його відповідних варіантів з опорою на всі синтагматичні засоби. Тож вихідними умовами процесу розуміння змісту висловлювання є сприйняття як експліцитної, так і імпліцитної інформації [7, 40].

Отже, усе вищезазначене доводить доцільність використання інтегративної моделі дослідження такого явища, як декодування імпліцитної інформації, що міститься в актуалізованих синтаксичних одиницях. Варто ще раз наголосити на тому, що вивчити цю систему створення імпліцитної інформації, розкрити лінгвістичний механізм її декодування та спробувати максимально об'єктивно інтерпретувати той чи інший твір як мовою оригіналу, так і мовою перекладу, означає зробити вагомий внесок у вирішення актуальних проблем сучасної лінгвістики.

SUMMARY

The article deals with the pragmatic aspects of decoding implicit information, i.e. what is indicated by association or necessary consequence rather than by direct statement, in literary discourse. Considering that any

utterance has both informative and emotional value, the author claims that the pragmatic effects of a literary text and its emotional impact on the reader are predetermined by the in-text interpretation. Therefore, the integrative approach combining cognitive-discourse studies, psycholinguistic analysis, cognitive pragmalinguistics should be given consideration in terms of decoding implicit information to be found in the foregrounded syntactical structures.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ейгер Г.В., Шевченко И.С. Мотивационный потенциал речевых актов // Вісник Харків. нац. ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2000. - №500. – С.10-17.
2. Загнітко А.П. Імплікація як тип мовленнєвої комунікації // Функціональна лінгвістика. Язык. Человек. Власть. Материалы конференции. – Ялта, 2001. – С.84-85.
3. Ильева Е.А. К проблеме исследования имплицитной информации художественного текста // Функціональна лінгвістика. Язык. Человек. Власть. Материалы конференции. – Ялта, 2001. – С.92-94.
4. Калига А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. – К.: КДЛУ, 2001. – 351 с.
5. Коваль А.М. Роль когнітивного підходу при вивченні психічних і мовних явищ // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. – С.165-173.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
8. Плотинский Ю.М. Теоретические и эмпирические модели социальных процессов. – М.: Логос, 1998. – 280 с.
9. Приходько А.Н. Когнитивно-дискурсивная организация синтаксических единиц // Матеріали III Міжнародного лінгвістичного семінару «Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми». – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С.143-149.
10. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Справочник-словарь лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
11. Сахарный Л.В. Введение в психолінгвістику. – Л.: ПГУ, 1998. – 190 с.
12. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
13. Серль Дж. Природа интенциональных состояний // Философия, логика, язык. – М., 1987. – С.96-126.
14. Солощук Л. В. Невербальні складові англійського дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – 2005. – С.145-181.
15. Тарасова Е.В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики // Вісник Харків. нац. ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2000. - №471. – С.273-279.
16. Шевченко И.С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике // Вісник Харків. нац. ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2004. - №635. – С.202-205.
17. Шевченко І.С. Холістична прагмалінгвістика: напрями розвитку // Вісник Харків. нац. ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2003. - №611. – С.69-73.
18. Kent. A. Success to the Brave. –London: Arrow Books. – 284p.
19. Vorobyova O.P., Gladio S.V. The Pragmatics of Emotivity Markers in Literary Discourse: Cognitive Implications // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. – К.: КДЛУ, 2001. – С.165-173.

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р.